

р Д16(2-876)
к М59

назва
зв'язана
бібліотека

І. МИКИТЕНКО

КАДИЛЬНИЦЯ

ДЕРЖАВНЕ
ВИДДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО”

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

Шифр РкШ6(2-У); М59 Инв.№ 2625705Автор Микитенко Т.Назва Кадмівниця.Місце, рік видання Х. К., 1930.Кіль-ть стор. 70, [1] с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют: _____

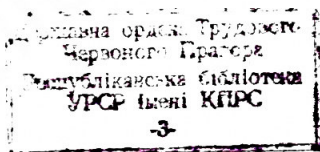
25.09.2002. М.к.к. -

A530922

І. МИКИТЕНКО

КАДИЛЬНИЦЯ

26257054

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930 КИЇВ

Бібліографічний опис та шифри
для бібліотечно-каталогічного
коду введено в „Літописі Україн-
ського Друку“ та „Мартковому репер-
туарі Української Митрополітської Палати“.

Укрголовліт № 680/д (2183)

Трест „Київ - Друк“,
6-та друк., вул. Леніна, 19
Зам. 59 — 20.000 — 1930 р.
2¹/₄ арк.

І.

Колись я страшенно любив кадильницю. Якби ви знали, що це за річ! У піст, як ми говорили цілою школою, я тільки й чекав, коли вийде з вітваря отець Олександр і піде поміж рядами з кадильницею.

Та й було на що подивитися! Вийде, стане коло архистратига Михаїла... Чуб кучерявий, сам красивий, постать як грім, і так якимось як крутоне на великому пальці кадильницею, а вона тільки «брязь-брязь», і вже навколо нього ціла хмара. Як він це робив, хто його знає. Деякі жінки умлівали навіть.

До чого ж ото о. Олександр ловко кадить...

Я пробував дома: теж виходило, але не так. Щоправда, я не мав тих припасів. Я брав невеликого волоського гарбуза, зрізував меншу половину, видовбував більшу і потім приробляв покришку. Для брязкоту я чіпляв залізочки до шпагатинок, що на них вішав свою кадильницю. Я не мав також вугілля й ладану, але я обходився ватою з батькового пальта.

Як покласти добрий ковалок вати, підпалити його і потім почать кадити, то дим буває не менший, тільки він не так пахтить.

Я так полюбив кадильницю, що мало вже не навчився орудувати нею так метко, як о. Олександр. Та якось батько помітили, що їхнє пальто все тоншає і тоншає. Дірка в підкладці не велика, а вати вже й на спині не стає. Воно, сказати би, й пальтишко те було таке, що хоч і все скади, то невелика шкода. Дісталось воно батькові за дурницю: випивали вони в Максимця (як завжди), і хтось з компанії украв їхній кожух, а замість нього подарував те пальтишко. Правда, і кожущок був теж драненький та задубілий, а проте пальтишко ще гірше. Сама тобі дірка. Мати все кляли та ніяк не могли його облатати. А батько, звичайно, мусили вже його берегти. Отож вони помітили, що пальто немов усихає...

— Це ти, мабуть шибенику?—питають вони мене.

А я саме приступаю до пальта і одна рука в мене за спиною.

— От, воно мені,—кажу,—потрібне. Мабуть мама на гнотики беруть для лямпадки.

— На гнотики?—говорять батько.—Гляди мені, бо я тобі дам гнотика. Хіба ж на гнотики стільки піде?

А воно й справді—ніколи не піде. Я й не гуди, що там мало вже й залишилося. В інших місцях так пальто вже, як плівка.

— Ну, то я ж,—кажу,—хіба знаю де вона дівається та вата? Зносяється, а ви на мене.

Повернувся, а ззаду кадильниця... зовсім забувся. А батько зразу й догадалися.

— Ах, ти,—кажуть,—шарлатан ти першої марки! Що ж ти брешеш? Я думав, що він там кізячком кадить, а ти одержу розорєш... Бач, який священник знайшовся, щоб тобі вже в голові кадито...

Вихопили ту кадильницю та на моїй голові й розбили.

Одначе, мені ще довелось таки бачити справжню кадильницю. Як це сталося? Та ніколи ж я не гадав, що матиму стосунки із справжньою срібною кадильницею... Тримати її в руках, бачити, як вона близько, перед твоїми очима мелькає, брязкає ланцюжками... Де я міг про це думати?

Але життя таке чудне. Іноді воно так складається, що гарбузова і срібна кадильниця кінчають однаково свою службу, відігравши таку приблизно ролю, як оця, що я допіру сказав. Лиш не на тій самій голові.

Отже, розповім про це, не забігаючи наперед.

II.

Батькові таки пощастило якось ублагати Глафіру. Вона знов прийняла мене до школи. Це вже, здається, шостий раз. Не пригадую добре.

І от починається чудова осінь. Я вже переїшов у третє «отделєніє». На грядках часом іще позалишались баклажани, великі, червоні,

аж горять. Станеш на нього чоботом, а він тільки чвирк! Станеш на другий, на третій—чвирк, чвирк...

А на «переменах» у школі хлопці їдять кавуни. Потім ми гуляємо на причілку в пувичок.

В четвер, після великої перерви, у нас завжди буває «закон божий».

Батюшка о. Олександр приїздять поштовими кіньми. Їхній машталір розповідає нам, чи батюшка сьогодні сердиті, чи ні.

— Сьогодні батюшка смирні, не бійтесь.

— Хіба? А ви ж почім знаєте!

— Та вже знаю,—каже він, примруживши ліве кудлате око.—Єсть така триєкторія, що знаю.

Батюшчин машталір був колись у салдатах і вміє багато таких слів, що й учительша їх не чула. Ми якось питалися. «Не знаю,—каже,—не говоріте глупостей». Так ми питаємо батюшчиного машталіра:

— А яка ж вона, га?

— Триєкторія?

— А.

— Е, це вещь хлопці, непойнятна. Вона і є, і нема її. Я сам не бачив, бо вона, звиніть у воздуху.

— І вгадує?

— Повсігда. Кажу смирні—значить, смирні. Кажу сердиті—значить, держіться...

І тоді вже ми держалися. Бо таки була машталірова правда: батюшка ввіходили розгні-

вані і зразу, під ким зарипіла парта, беруть його за носа аж посиніє бідний.

— Отвечай: кого Самсон побив ослиною челюстю?

То він сердега пищить-пищить...

— Хвістілі... хвісті... хвістілімлян...

— Хвістілімлян? Насмешка над законом божим?..

І вже так нахвістілімкає, що до нових віників не забудеш.

Але спочатку о. Олександр заходить до Глафири Іванівни. І вже ото, як зайшов, то вже маємо час нагулятися. Чи він їй теж закон божий «преподавав», чи хто його зна. Не знаю. Аби нам було коли пограти. Інший повідкручує пувички чисто геть від штанів і від сорочки та програє.

Але мені везе. Я, як виграю, то вже мої, а як програю... ну, то там побачимо.

Одного разу гуляємо ми в пувичок. Дзвоника нема та й нема. О. Олександр ще не приїхав. А тут не везе. Що вдарю, то й поза ямку, й поза ямку.

— Бери,—кажу,—не бійся, побачимо, до чого воно сьогодні дійде?

Охота мене взяла: ану ж до чого я дограюся? Хоч заверну все, хоч... Одним словом, відкрутив я останнього гудзика від штанів і застібнувся дерев'яною цурочкою.

— На чесну,—кажу,—сьогодні. Платить, так готівкою. На,

Вдарив я. Поза ямку. Він ударив—у ямку...
Забрав...

— А що,—кажуть хлопці,—на чесну?

А я стою та й думаю.

— Щоб ви знали,—одказую їм,—що на чесну. Шкода тільки, що більш ніде не маю пувички.

А самому вже прийшла до голови одна думка.

— Знаєте що,—кажу я до хлопців.—Став хто за мене пувицю. Виграю—твій виграш. Програю—зроблю за те щось таке, чого ніхто з вас не зробить ніколи в світі.

Хлопці зиркають один на одного. Радяться.

— Що ж ти зробиш?

— Кому?

Я таємниче посміхався.

— Йй. Глафірі.

— Що?.. Треба знати, що ти зробиш. А то що ж так давати пувицю.

— Спортю воду.

Настає уважна тиша. Потім розлягається регіт.

— У ванні?

— Побойшся...

І як сказали вони «побойшся», я відразу рішив:

— Нет, спортю... Що ж вона знущається з мене? Сьогодні знов казала, що я «розбойник». А який я розбойник? Кого я розбив? Хто докаже?.. Вона думає, що це їй так і пройде... Ні. (Тут я згадав за шинку).

Мушу пояснити: Глафіра Іванівна любить дощову воду. У неї завжди під ринвою стоїть велика ванна. Дощовою водою Глафіра Іванівна вмивається тощо. І нехай би хто насмів щось укинути в ванну або якимось інакше «спортить» ту воду... Саме вчора пройшов дощ. Ванна стоїть повнісінька прозорою води. Вітрець пробігає по ній і злегка вівсюжигь рівну поверхню.

— Ну, гляди ж, спорти,—каже один.—Я ставлю.

Він поторхтів коробкою і дав мені одну від штанів—«бляху».

— Став і ти бляху,—звелів я товаришеві.

Кинули. Моя лягла ближче до ямки. Мені першому бити.

Всі обступили. Тільки дихають...

— Бий,—кажуть,—чого ж ти?

Я націлився. Змірив, скільки буде до ямки. Підсунув ніготь під пувицю і сильно розправив палець.

Пувичка підскочила й перелетіла через ямку...

— Ех...—вирвалось у одного.—Як же ти б'єш?

— Бий ти,—кажу я до товариша. А в самого, почуваю, в горлі пересихає.

Він ударив. Не добив; лягла ближче. Знов моя черга. Але я мушу бити ту, що далі. Як на цей раз не вб'ю—пропало...

— Націляйся добре,—радять хлопці.—Бий великим пальцем.

— Да, да, великим, бо вказательний він, завжди невірно б'є...

Я націлився великим. Але вже як не везе, то не везе...

— Цок... (поза ямку!).

А тому тепер звичайно легко вбити: обидві лежать на долоню від ямки. Він націлився.

— Цок! Цок! (у ямці).

Він мовчки поклав у кишеню обидві «бляхи».

Всі глянули на мене. Що ж я робитиму? Мушу сповнити обцянку. Але що саме я зроблю, вони ще не знають.

Я відхожу на півтора сажня від ванни і на хвилину одвертаюся. Потім знов повертаюся і стаю за вітром.

— Раз мати спородила, раз і помирати,— говорю я до хлопців.—Тільки хто скаже вчительші, тому першому і помирати. Розтупіться.

— Що ти робитимеш?

— Розтупіться,—кажу,—од неприємности.

І тут я зробив одну річ, якої, звичайно, хазяйський син не дозволив би собі. Щоправда, я зробив там на макове зерно.

Але й того було досить...

Хлопці аж попадали.

— Ну, цитьте ж,—кажу.—Умрігь...

На тому б і кінчилось, коли б не Кириченко Гавриіл перший. У нас було в класі два Гавриіли. Я був Гавриіл другий, а він перший.. Але той перший, по правді, був такий макуча! А очі в нього, як два шматочки холодцю.

Ось йому треба було наїстись чогось солоного й схотіти пити... Він не був при нашій грі, десь там у куточку додав своє сато, як кит, щоб ніхто не бачив і не попросив. Тепер він прийшов і просто до ванни.

— Пить...

Хтось хотів його шарпнути, але не дали.

-- Хай п'є.. Пий, Кириченко, пий.

Він нагнувся і втопив губи в ванну.

Хлопці не витримали і так заверещали від сміху, що він зрозумів.

— Ви щось зробили?—спитав він.—Що ви зробили?..

Тут один згуковичок радісно заляпав у долоні і, підстрибуючи на одній нозі, писнув від насолоди, як миша:

— Напився? (Пись!) А добра водиця? (Пись!). Тож Кириченко Гавриїл хторий так ізробив.

І сказало, мишеня дурне...

Що тут сталося з тим Кириченком першим! Він почервонів, аж посинів. Червоніє, червоніє та дметься, як той гиндик. А хлопці лягають зо сміху.

— Нічого,—кажуть,—воно пользительно.

Хоч би вже мовчали.

Дивлюсь, що ж це буде? Кириченко перший—круть на одній нозі... До вчительші.

— Заявлю,—каже.—Ти,—каже—мене отруїв і я не виживу...

— Дурний,—кричать йому хлопці, а він не слухає.

— Все-одно,—каже,—заявлю, хоч і виживу. Чого ти знущаєшся? Або заявлю, або одкупись.

Як сказав «одкупись»—кінець.

— Одкупиться? А чого ж? Можна. Ще й дорого дам, аби зносив,—кажу я йому і показую кулака.—Бачив? За кожне слово, що піде з твого поганого рота в учительшине вухо, даю по три груші. П'ять слів—п'ятнадцять груш. Десять слів—трижди десять—тридцять груш.

Груша—коли б'єш щиколотками об тверде місце на морді або по голові. Кириченко перший це добре знає.

Одначе, не встигли ми сторгуватися, як дзвоник зателенькав і став біля хвіртки. Приїхав о. Олександр.

Всі розбіглися,—не встиг він заявити.

Та дивна річ. Сьогодні о. Олександр зовсім не довго був у Глафири Іванівни: зайшов і вийшов за хвилику. І таке в нього на обличчі, немов вони полаялися. Тільки, хіба ж батюшка можуть лаятися та ще з учительшею? .

Одначе, о. Олександр увійшов страшенно лютий, аж коси ворущаються, наче вітром їх підіймає. А ніздрі—то спадуть, то розідмуться.

— Погана триєкторія,—шепнув я до хлопців.—Хтось постраждає.

Тільки шепнув, так і сталося. О. Олександр підійшов до одного:

— Пир Господен в Капернауме...

А той: «Пир... пир... капир... наумі... пир»...
І далі хоч би слово. Пир та й пир.

— Угу,—промовив о. Олександр.

Промовив та як «пирне» сердегу під щелепи, так той шматочок язика й відсік. Тоді батюшка до Хомки.

— Пир Господен в Капернауме...

— Не... не загадували... якраз до пиру загадали, а пиру не загадували...—каже Хомка, а сам голову в плечі.

— Тать смердяща!—скрикнув о. Олександр.

Та за носа. Найгірше, коли за носа... Якось як покрутить, аж зуби викручуються... Але Хомка вже звик, він тільки чмише. Тоді о. Олександр походив, походив між партами й став біля Кириченка першого.

А той тільки червоніє,—ось трісне. А батюшка за Капернаум годі вже та з богослуженія питають.

— Ти. Порося. Когда священнослужитель кропить святою водою? І когда ету святу воду п'ють православніє християне?

Серце мені завмерло. Чую, хтось душиться від сміху...

«Ну,—думаю,—пропало... Тепер заявить»...

— Когда православніє християне п'ють ту воду, я тебя спрашиваю, тумба.

— Котору?—перепитує Кириченко перший, і червоніє ще дужче.

Тут хлопці не витримали. Зубами кусали

парти, а потім, як прорвало... Регіт!.. Та який регіт! Шістдесят сім чоловіка разом.

А батюшка до Кириченка першого:

— Так ти смєєшть?.. Тварь нечестивая. Ти єще комедію?..

І так якось обома руками за обидва вуха взяв Кириченка першого та лобом об пружок парти, лобом, лобом... Тільки рукава, як крила в страшного птаха, злітають. Нарешті, в Кириченка першого потекли з носа прикмети. Тоді о. Олександр вихопив з кишені велику хустку в чорному горосі, витер собі нею обличчя і вийшов геть, червоний, як манастирський кавун.

Кілька хвилин по тому тривала тиша. О. Олександр лайнувся на машталіра, теленькнув дзвоник, і аж тоді ми всі зірвалися зі своїх місць.

Це було несподіване свято: поперше, закон божий скінчився майже на самому початку; подруге, всі мали не абияке видовисько—ніс Гавриїла Кириченка першого.... Такий ніс не завжди доводиться бачити. Уявіть собі червоне розтовчене яйце, обмочене гузкою в чорнило... І ви гадаєте, що той Кириченків ніс викликав співчуття? Гадаєте, хтось підійшов, пожалів, спитав, чи болить? Навпаки.

— Покропив?—закричали хлопці, перекидаючи від радості парти.

— Ну, як же воно після свяченої води?

Кириченко перший скривився.

— В-ва-в-в-в...

— Диви! Він плаче. Дурний, чого ти?

Я відразу зрозумів, що хлопці нарobili мені лиха. Навіщо було зачіпати, коли в чоловіка й так поганий настрій? А після цього він, звичайно, піде й заявить...

І пішов. При такому настрої кожний би заявив. За себе не кажу, я б не заявив, а він, звичайно, слабший на характер, пішов до Глафири Іванівни і все, як на сповіді, розказав. Навіть більше, ніж на сповіді, бо Глафира влетіла до кляси з затиснутими зубами, синя аж бурякова од гніву.

— Кіріченко!—закричала вона.—Кіріченко Гавріл второй!

— Я, Глафиро Іванівно, здесь!

— А, ти здесь?.. Ти здесь, крокодил нещасний?..

— Здесь.

Вона стала проти мене і схопила себе за груди.

— До каких же пор?.. До каких пор ти будешь уменьшать мою жизнь? Что ты надделал!

— Хіба я вменшаю?

— Ч-то ти надделал в дощевую воду!!.

— Це брехня. Я тільки постояв. Що ж я не понимаю, що дощову воду не можна портить?

— Поніма, а сам спортив,—каже Гавріл перший.

— Замолчать, ілі я с ума с вамі сойду! Пошел за грубу на двенадцать дней, а там помотрім...

Дванадцять днів за грубою! Це багато. Там страшенна спека, тісно, закапелок зовсім темний, бігають миші і потім найбільший сором—стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурнів.

— Я, Глафіро Іванівно, не портив.

— Він не портив,—повторюють за мною й хлопці.—Він тільки націлявся ради прахтіки.

Але їй, очевидно, така «прахтіка» зовсім не подобається. Мені навіть здалося, що це ще більше її роздратувало. Вона почала задихатися.

— За грубу, тебе говорять! Ілі ти оглох? За грубу!

— Мені,—кажу,—не тяжко. Я сгану й за грубу, й окрізь. А тільки ж несправедливо.

Я затиснувся до того проклятого закапелку. Він здавив мороком мою душу. Глафіра Іванівна підбігла до груби й штовхнула мене в плечі.

— Лезь, сороканожка отвратительная, лезь!.. А там посмотрим...

З цим я погодився: ми посмотрим. Та кому від цього буде гірше, це теж іще посмогрим. Власне, я не мав ніяких плянів, але в мені підіймалася буря протесту проти несправедливости.

Я простояв за грубою до вечора. Хлопці рішали задачі на «все діяввія», але рішити ніхто не міг. Лінійка так і свистіла в повітрі. Долоні пухли, наливалися кров'ю. Тоді я вперше подумав, як добре буває іноді втекти від жит-

262.5705

тя, сховатись від бурхливої дійсності, хоча б на піч або за грубу. Стоїш собі або хоч і присядь для зручності. А навколо тебе морок і навіть павутиння. І на душі такий сумирний настрій, що заплював би все на світі.

Та я страждав на колективізм. Сумління почало мене мучити: чому я не страждаю разом із ними?

Я підніс руку, висунувши її з закапелка:

— Глафиро Іванівно, вот я знаю, вот я...

Я ризикував ради товаришів, бо рішити задачі також не міг би. Та вона не повернула навіть голови в той бік, ізвідки почувалась моя заява.

Так я вийшов з тієї тюрми, коли аж надворі почало сутеніти, а в закапелку стояв уже густий морок. В клясі нікого не було.

— П-шол,— сказала мені Глафира. І я вийшов.

Дома я міг на перший раз легко пояснити запізнення.

Я сказав, що вчительша залишила мене складати їй книги.

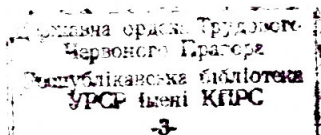
— Бач, як вона тобі довіряє,— сказали батько.—Гляди ж, шануйся мені.

— Наче я не шануюсь. Другого ж не залишила, а мене залишила.

Але на ранок знов те саме...

— На место,— каже вона і показує пальцем за грубу, наче іншого місця для мене ніколи й не було.

— Глафиро Іванівно...

— Молчать! За грубу.

Одним словом, що й казати,—становище не дуже блискуче.

І от, зовсім несподівано мене рятує випадок. По правді, я тільки на випадок і надіявся. Але я не міг гадати, що то буде о. Олександр. Як на те, їм треба було посердитися з Глафірою, і це мене врятувало, але й завдало пізніш великого клопоту моему рятівникові—самому о. Олександрові.

Сталося так. Під час великої перерви, коли хлопці, напевне гуляли в пувичок, а я один за всіх мусив був терпіти знущання, раптом зателенькав батюшчин дзвоник. Чому? Закон божий відбувся вчора, чому ж це знову батюшка? Мені стало так весело, наче я не в тюрмі, а сам десь їду на батюшчиній бричці. Я визирнув у вікно. Машгалір відкидав посторонки. Значить, збираються постояти довший час. О. Олександр поправляють на грудях хрест і йдуть до кляси. Так і є...

Перерва скінчилася. Всі на місцях. І що ж ми бачимо? Глафіра Іванівна хоче пройти в двері,—в одній руці у неї журнал, а в другій варення з абрикосів на маленькому блюдці. Але о. Олександр значно за неї грубший мужчина. Він стає на дверях перший і вже Глафірі нікуди просунутись, тільки рука з блюдцем стирчить.

— Ви меня задушiте, о. Олександр,—чуємо її голос.—Куда ви прьоте, когда сейчас мой урок географіі?

— Кушайте свої абрікоси в комнатє,—відповідає їй о. Олександр,—потому, что ви ошибаетесь...

— Нет, уж ізвінітьє, ви ошибаетесь. Закон божий бил вчера.

— А я вам говорю: закон божий такой предмет, что полезно і сегодня повторить. Можете забрать ваше блюдо, об которое я пачкаю рясу.

Він посунув трохи ліктем і ввійшов у клясу.

— Садітьєсь, деті.

«Хороша триекторія»,—подумав я і висунув з закапелка голову. Глафира помітила мій рух.

— Куда?—крикнула вона в двері.—На место! Не смей показивать башку...

Я сховався. Але розрахунок мій був точний. Він цілком виправдився. О. Олександр з цікавістю посунув руку за грубу, намацав мою голову і витяг мене за чуба на світ.

— А сіє что означаєт? Ти почему в пещерє, отрок мой?

— Оставьте его! Я здєсь заведующая! Я!

— Почему ти в пещерє, я спрашиваю. Огвечай смело, разве ти боїшься своего пастиря?—вдруге звернувся до мене о. Олександр.

На Глафиру він навіть не глянув. Я зрозумів, що боятись «свого пастиря» в цю хвилину міг би лише дурень.

— Ні, ваше благословеніє, я не боюсь, тольки що я наказаний.

— За какой грех?—спитав о. Олександр, нахмуривши брови.

Всі в клясі перестали дихати. О. Олександр чекав, тримаючи мене лагідно за руку. Я не хотів признаватись. Не хотів ганьбити своїм вчинком учительшу, але дуже хотів зліквідувати свою кару і тому я відповів так:

— Большой шалун, ваше благословеніє, і повсігда чемсь та зароботаю...

Це було сказано прекрасно. Але раптом підвівся Кириченко перший і безсоромно заявив:

— Ваше благословеніє, бреше він. Бо він зробив у ванну Глафірі Іванівні мокро свято-татствіє...

Парти здригнули.

— Ах!..—почулось за дверима. Брязнуло блюдце з варенням.

Глафіра Іванівна застогнута і кинулась до себе в кімнату, грюкнувши дверима, як тільки могла грюкнути здорова жінка. А о. Олександр так зареготався, що глобус на столі, наче його торкнув хто, аж покрутився.

— Свят... Ха-ха-ха-ха!!! У ванну!.. Ха-ха-ха-ха!!! Ох-х-ха-ха-ха!!!

В цю мить двері з учительшиної кімнати знов розчинилися, Глафіра Іванівна не витримала. Тремтючи всім тілом ввирвалась у клясу і крикнула:

— Так знай же ти, сахалницьк будущій! Я ісключаю тебя!.

— О-о-о,—пустив баса о. Олександр.—За что же ви его ісключаєте?

Але тепер уже Глафіра Іванівна не хотіла

розмовляти з батюшкою і зверталась виключно до мене:

— Вон! Ілі я визову господіна урядника...

Справа несподівано для мене стала зовсім погано. За вряника вона ще ніколи не згадувала. Це вперше, як вони посварилися з о. Олександром. Вона бликнула на нього так, що я подумав: «значить, урядник старший за батюшку».

І тут раптом о. Олександр повертає мене до життя. Це був день несподіванок. Він бере мене знову за руку і каже до вчительші, єхидно всміхаючись:

— Спрячьте свого урядника под ваш вот етот, а мальчика я беру к себе. Ми еще по-смотрим, Ступай, отрок Гаврііл, на козли.

Я не знаю... Я так любив пригоди, що не чекав, доки батюшка попросить мене вдруге. Мов куля, я засвистів із кляси. Сів на бричку біля машталіра і сказав:

— Запрягайте! Закона божого не буде, іх благословеніє зараз не в состоянні заніматься.

Машталір лупнув очима.

— Ти,—каже,—не сказився, хлопче?

— Ні, дядько Кузьмо, така триєкторія випадає, що, мабуть, дайте недокурка, бо я тепер за отрока при іх благословенії. Так що тепер мені і в вітвар зайти—плювать діло.

Ця думка, несподівана для мене самого, налила щастям моє серце. Я додав:

— Подать кадильницю, хоча б... роздмухати й погойдати її, поки іх благословеніє не

гогові,—це ж ви як гадаєте?.. А то стій за грубою, покоряйся їй... Доволі! Запрягайте, дядку Кузьмо...

Він почав запрягати.

— Ну,—каже,—з тебе, сукиного сина, буде псаломщик. У нас в музикантській команді теж такий байстрюк був, любого офіцера обделає.

— Що ж ви рівняєте? То байстрюк, а то,—говорю,—отрок.

— Та вже не знаю, чи отрик, чи не отрик, а що отряха, то бачу. Н-ну ж ти, попада Ножку!—крикнув він на борозну коняку.

Вийшов о. Олександр. Я ж знав, що закона божого не буде сьогодні!

Кузьма підібрав віжки.

— Домой, батюшко?

— Домой. Я ей покажу, мать пресвята богородиця, если она ещо не відела... Поганяй, оболдуй, чего стоїш?

І ми втрюх—я, їх благословеніє о. Олександр і машталір—з місця взяли на рисях, аж курява за нами схопилась...

III.

Тепер я думаю так: людина росте, погляди їй змінюються, бо «все тече», як казав Геракліт. Виростає людина, вивчається й бере нову траєкторію. Від колишніх кадильниць не залишається навіть іржавого ланцюжка... І нині, коли до мене приходять юний піонер

і скаржитесь на живіт, я тільки згадую свій живіт у минулому, який він був теж неспокійний, і констагую, який він спокійний тепер. Коли піонер приходить з матір'ю, то вона, одержавши від мене рецепта на рицину, каже до цього сина Жовтневої революції:

— Вип'єш, Федю, оці ліки й, дасть бог, пройде.

І піонер відповідає:

— Мамо, ти вп'ять? Скільки тобі казав: бога нема! А пронос живота—од бактерій.

Вам ясно, що я з піонером абсолютно однієї думки. Він також це відчуває. Посміхаючись до мене дружньо й трохи оборонно, він підіймає руку й каже:

— Будь готовий!

— Завжди готовий!—відповідаю я.

Так. Все тече, це—безперечна істина. Але годі, ідучи на козлах із досвідченим машталіром і почувавши за своєю спиною їх благословеніє о. Олександра, я переживав зовсім інші почуття. Мої думки, наче годові стригуни, іржали в мені, і я гаряче хвалив господа-бога.

З мене була релігійна людина. Пригадую, коли батька раз була загопила на леваді повідь, я дивився в вікно і палко молився, щоб Миколай-чудотворець урятував їх від загибелі в холодній воді. Потім я видерся на стіл, зняв із стіни образ спасителя і, заливаючись сльозами, проговорив йому:

— Спасителю Сусе Христе! Як тільки наш

татко втопляться, я тобі повидираю очі. А як спасеш—украду в церкві свічку від іншої ікони й поставлю тобі.

Батько врятувалися. Свічки я, здається, не поставив, але вірив і дякував щиро—до болю в грудях. Так, я був релігійний. Як би я там не збивався на законі божому, як би я зле не знав «пир у Капернаумі», але бога живого, «вездєсущего» я мав у себе всередині й поклонявся йому «втайне» щиро і з захопленням.

Отже, й не дивно, що він визволив мене від учительшиної напасти, як отрока Ананія з страшного рову, й посадовив мене на високі козли батюшчиної брички. В цьому я був тоді глибоко переконаний. І з тим я в'їхав на подвір'я о. Олександра.

Тут чекало мене нове, зовсім незнайоме життя.

Я скочив на землю і став оглядати церковний будинок. Це був нічого собі будинок. Тут можна було непогано жити. Високий паркан захищав від заздрого людського ока велике подвір'я, повне різної птиці, поросят, кабанів, свиней тощо. Годовані, важкі гусаки зустріли мене ворожим, задиркуватим глеготом. В стайні розбещено іржали два лошаки, на яких щось там уже гримав Кузьма. В подвір'ї пахло смаженою цибулею, яблуками, молоком, м'ясом, коровою. Словом, можна було жити. Я ще ніколи не чув ніде, щоб так смачно пахло, як тут. Ніде гакож я не бачив такої свині, яка

була в їх благословенія! Це не свиня—ціла скриня на товстих ніжках. За нею сунула ватага поросят, я нарахував щось тринадцятеро, чи що. Потім я звів очі на будинок і побачив на ганку матушку. Спокійна і, мабуть, стомлена цим клопотом, вона стояла, склавши руки на череві, і дивилась на курей, серед яких розорився чорнохвостий неспокійний півень.

О. Олександр сказав щось до матушки—мабуть, про мене—і пішов у кімнати. Матушка перевела на мене очі, прикликала до ганку і, огледівши мене з ніг до голови, стала питати:

— Як звуть?

— Отрок Гавриіл, а в школі був Кириченко Гавриіл второй,—відповів я.

Вона всміхнулася.

— Доволі з тебе самого Гавриіла.

Отрок, значить, одлетів, лишився просто Гаврило. Що ж, я не міг сперечатися з матушкою; незручно, коли бачиш людину вперше на своєму житті. Я змовчав, а вона запитала далі:

— Куриш?

— Не занімаюсь. Гріх...

— Добре. Набиватимеш мені після обіду цигарки.

На це я погодився з таємною радістю:

— А чого ж? Набиватиму.

— А тепер піймай он того гусака, он бачиш? І неси його сюди.

— Отого, рябошию? Січас...

Я в момент нагнав гусака, затулив йому рукою дзюба і спокійно, з виглядом повної зорієнтованости, запитав у матушки:

— Куди його? На кувфню?

— Оддай Маланці. Хай ріже.

Так почався перший день мого нового життя.

IV.

Перше, над чим я замислився другого ранку,—моє майбутнє. «Ну, гаразд,—подумав я, ти зараз отрок. Ти несподівано доскочив слави і ловиш гусаків на батьюшчинім подвір'ї. А потім? Як ти собі уявляєш, до чого ти можеш дійти, коли так підеш і далі?»

Ну, до чого? Можна було, звичайно, думати про все. Хіба як, наприклад, архиерей абощо, то про нього не можна було думати? Можна. Але, як я не хотів уявити себе на місці архиєрея, нічого путнього не виходило. Тоді я подумав за благочинного, потім за звичайного священника, нарешті, за диякона... Ні, як тільки мені в уяві починали відростати коси, я іржав від сміху над собою. Я б не дозволив собі глумитись над священником стороннім. Але пореготати з самого себе—не гріх. І я реготав при уяві, що в мене коси і що я, замість штанів, убрався в рясу. Чому? Я, бачите, був переконаний, що священники штанів не носять. Навіщо вони йому? Для того, щоб служити господу-богу, штани непотрібні. Для цього є ризи.

«Одначе, як би там не було,—думав я далі,

—а з школи гебе Глафіра Іванівна випровадила і не збирається, як видно, приймати, доки ти під багюшчиним покровом. Що там у них трапилось з Глафірою,—нікому не відомо, а те твоя доля віднині, так чи інак, зв'язана з багюшчиною».

Крім того, передо мною було стільки незнайомого й цікавого в цьому житті, що я тремтів від нетерпіння пізнати його ближче, і думати за щось інше я не міг.

А головне: дух покори ласкавому господу, що прихилив до мене лице своє, вселився в мене, і жадання подвигу засвітилося в мені непереможним полум'ям.

Коли о. Олександр вийшов ранком о десятій годині надвір, він був свіжий і сильний, з обличчям ясним, як у путнього архангела. Новий підрясник чорного шовку ходив чудесними хвилями на його м'язах, а з низенького розстібнутого коміра випливала рожева, гладенька шия, на якій сиділа кучерява голова невимовної краси. О. Олександр посміхався і гладив свою ніжну, золотисту бороду, якою він нагадував мені самого Ісуса Христа.

Серце мені затремтіло. Я вклонився. Підійшов під благословління. О. Олександр весело перехрестив наді мною повітря і сказав: «Да благословіть господь бог». Я припав до його руки. Гарячі губи відчули незабутній оксамит шкіри священика, і моїй душі, натомленій тривогами останніх днів, стало так спокійно і затишно.

— Господи, господи...—подумав я, але не смів спитати, що ж буде далі?

В цю хвилину перша оса розчарування шпигнула моє серце: О. Олександр величним рухом відкинув полу підрясника. І що ж я побачив на ньому? Довгі, смугасті, рудуваті штани. Я відчув, що мої очі стали неймовірно широкі.

А о. Олександр тим часом добув із кишені цигарницю, вийняв із неї цигарку і, дивлячись кудись далеко через мою голову, задумано постукав цигаркою об металеву кришку. Потім, ледве чутно, з невловимим смутком заспивав:

Д'ех, тр-ри д-деревні, два села,
Восем девок, одін я,
да ку-у-да дев-кі, да ту-у-да й я.

Я стояв мов зачарований. Пахучий дим від батющиної цигарки спадав на мою голову солодкою отрутою передчуття чогось неясного, неминувлого...

— Ваше благословеніє,—вимовив я.—Приставте мене до будлі-якого зайняття, щоб у мене душа не тривожилась.

Я пам'ятаю, що сказав саме так: «щоб душа не тривожилась», бо я почував, що ці штани, цигарка і «восем девок» не вміщуються в моїй голові. Мені здавалося, що образ Ісуса Христа вийшов із штанів і став осторонь.

Отець Олександр перевів на мене свій раптовий, пильний погляд:

— Вот тебе задача: їжджай до благочинного. Вот пісьмо. А еслі увідіш матушку...

На цих словах із сней вийшла на ганок матушка о. Олександра і байдуже подивилась на нас. Я вклонився їй, але нічого не сказав. Чомусь мені здалося, що не цю матушку я мушу побачити, а благочинну.

— А, Гаврюшка,—вимовила вона і швиденько пройшла до сарая на кінець подвір'я.

Коли матушка відійшла, я спитав:

...—а як повидю матушку?..

О. Олександр поклав руку на мою голову.

— Єслі увидіш, вот пісьмо.—І передав мені другий лист.

— В собственние руки, слишіш?

— А впоследствии?

— Возвращайся. Завтра субота. Ти можеш взойти с Григорієм на колокольню і с ним благовестить до вечерні.

О, батюшка прекрасно знали, який це подарунок для мене! Я буду на дзвіниці! Господи. На дзвіниці! Там же стільки горобиних гнізд. А яєць! І ніхто їх не дере, бо хто може видертись під самий гостряк дзвіниці?.. Боже, завтра я буду там!...

Я притиснув листи до гарячого тіла. В моїх штанях замість кишені була дірка, і тому я тримав листи біля самого тіла.

Розшукавши Кузьму, я показав йому конверта, на якому стояло:

Его Высокопреподобию

о. Алексею Яворскому

Кузьма покрутив у руках конверт, подивився, сплюнув.

— Це ж, к приміру, куди?

— До благочинного,—оказав я суворо.—
Запрягайте, зараз же іду.

На другому конверті я встиг тільки схопити
одно слово:

Высокочтимой...

Цього листа я навіть не показав Кузьмі.
Все-одно він не вмів читати. Через хвилину
Кузьма скомандував:

— Ну, ж ти, далайидол! Крутиш... щоб тебе
крутило...

— Дядьку Кузьмо, що значить далайидол?
—спитав я, глибоко вражений цим словом.

— Та оця товстозада. Хвицаєш, стерво!..

Він оперішив борозню батоном і круто обер-
нув бричку.

— Це вроді благочинну так звуть. А я вже
прикладаю, наприклад, до коняки. Аби весе-
ліш... Сідай.

Я сів, вийняв другий конверт і перечитав:

Высокочтимой

Аделаиде Варфоломеевне

В собственные руки

Зареготавшись на всю від Кузьминого жар-
ту, я відкинувся в задок брички і крикнув:

— Піррьод!

Мені не тяжко було виконати це доручення.
Коли я приїхав до благочинного, то першу
побачив матушку Аделаїду, чорняву таку та
тиху, з очима, як у Марії Магдаліни. Вона
підійшла до брички і запитала:

— Ты до нас?

А я в свою чергу запитав:

— А ви, може, будете матушка?

— Да. А что? Я буду матушка.

— Ось письмо.

І не встиг я вийняти лист, як вона блиснула посмішкою та такою гарною, що аж мені стало весело. Не доводилося мені бачити такої посмішки ні в кого. Губа рожева, ніжна, а зуби—наче на сонці сніг. Вона схопила лист і в ту ж мить кудись його всунула, що я й не помітив. Знаю, що кишень же в неї не було.

— Поросьонок, получиш п'ятнадцять копеек, — устигла вона сказати.

Одначе, нічого не дала. Вийшов благочинний, і вона звернулася до нього:

— К тебе от о. Олександра,—а сама зникла в кімнатах. З благочинним ми розмовляли недовго. Він перечитав листа при мені, помугикав-помугикав і сказав, що приїде. Так і велів передати: «Мг... мг... хорошо, приедем». Покував борідку і знову мгикнув. Гаразд, мовляв.

Я повертав додому, переповнений думками. Якесь ніби тривога, ніби смуток ворушились мені під серцем. «Як так?—думав я.—Що значить ці листи нарізно—окремо благочинному, окремо матушці? Вона ж, можна сказати, теж благочинна. І чому це одна матушка не повинна знати того, що знає друга матушка, а благочинний, взагалі, нічого не повинен знаги?» Та хіба я міг відкрити таємниці священика, доручені йому від бога? Я не міг їх

відкрити, бо ще ж тільки два дні, як був за отрока... І тому всі мої вчинки походили від серця та від тої глибокої віри в о. Олександра і в бога, що кипіла в моїх грудях.

Але, хоч я і йшов напомацки, як той сліпий, одначе не оступався.

Коли я в'їхав на своє подвір'я, о. Олександр і матушка зустріли мене разом. Не чекаючи їхніх запитань, я сповістив:

— Їх преподобіє о. Олексій сказали, що прийдуть, хоч нехай що. Як перечитали листа, так і сказали.—І раптом додав:

— А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко.

Не знаю, як це вилетіло мені з рота. Може, я подумав, що слід би таки передати поклін. Може, тому, що мені здалося, ніби матушка щось хоче мене ще питати.

По обличчю о. Олександра я зрозумів, що говорю так, як і повинен говорити. Він звернувся до матушки, що дивилась на нього з запитанням:

— Я просів о. Алексея к нам на храм.

— А,—сказала матушка,—ти розумно зробив. Гаврюшко, можеш іти обідати. Іди до Маланки.

В той день я їв свій шматок хліба, гордий з свідомости, що я заробив цей шматок службою їх благословенію, а через них—богові. Маланка підсипала мені в миску щось аж тричі.

V.

І ось прийшла субота. Я чекав її не даремно, бо в цей день я дістав найвищу нагороду: з Григорієм довгополим, старим церковним сторожем, я поліз на дзвіницю. Навряд чи можна передати словами те надзвичайне почуття, що росте в вас, мов безодня, коли ви вперше на своєму житті підіймаєтесь на дзвіницю. Ви підіймаєтесь темними кривими сходами. Вони риплять під вашою ногою. З чорних закутків стирчать держакі старих корогів. Клапті древнього оксамиту, звисаючи з них у темряві, дотикаються вашого обличчя. Часом ви потрапите головою в густу мережку павутиння. Тоді від тих ніжних дотиків, що пробіжать до вашого серця, розсиплеться поза шкірою гострий і лячний мороз. Ви хапаєтесь за полу Григорія.

— Чого ти, дурашко? Не бійся,— скаже він,— тут же мертвяків немає.

Нарешті, останній раз ви заносите ногу. Ваша голова випинається з квадратної дірки—ви потрапляєте в царство дзвонів, що зустрічають вас страшними глибинами своїх горлянок. Роздутими язиками звисають з них нерухомі залізні макогони. Мимохіть вам підіймаються плечі, немов якась невідома сила притягає вас всередину дзвону. Вам хочеться підстрибнути, вхопитись руками за канат, що прив'язаний до язика, упертись п'ятою і вишкрябатись на великий дзвін, а звідти—вгору

і вгору!—до горобиних гнізд. Прекрасне, високе бажання! Але ви мусите вміти дуже добре лазити, зачіпаючись самими пальцями за дощані лати дзвіниці. Часом жерсть, що нею вкрито церкву, так щільно прилягає до дошки, що нікуди всунути пальця. Тоді—надія на бога та на вашу кебу. Взагалі ж, якщо ви раніше не вдосконалили свої м'язи на латах та на бантинах звичайної клуні, то на дзвіниці ви ні за що не видерете й одного поганенького гнізда.

Григорій перехрестився й заклав ногу в каблучку од великого дзвону. Тим часом я двома короткими енергійними рухами скинув із себе чоботи. І не встиг Григорій перехреститись удруге, як я вже був на сволюку, де висіли дзвони. Григорій підвів голову і скрикнув:

— Куди?

Вітер розкидав йому поли старого, заляпаного оливою піджака і колошматив руду з білими кущами бороду, від якої ішов дух тютюну, змішаний з миром. Я дуже полюбив діда Григорія за цю бороду. Часом на ній бували жовті кругленькі цятки—він іноді тикав себе в підборіддя свічкою, яку тільки за хвилику перед тим погасив і з якої ще котилась гаряча сльоза жовтого воску. Пізніш, коли я вивчив його глибше, я зрозумів, що він робив це не навмисне, бо завжди в таких випадках додавав, припикши собі тіло: «Ух ти ж... ку-

ряча голова...» Тепер він розмахував руками і теж кричав мені:

— Ізлізь! Ух, ти ж... Ізлізь, кажу тобі, куряча голова...

Я засміявся.

— Бийте в дзвін, чого там?

— Та я вдарю, коли мені треба буде, а ти злізь. Подралось. Куди ото?

— Та нікуди. Бийте.

— Ух ти ж!..

Він навіть не закінчив і, перехрестившись удруге, шарпнув ногою язик великого дзвону. Могутнє «бо-оов» гойднулося навколо мене і налило мої вуха тяжким металом. Груді захвилювалися. В ногах заграли м'язи, наче там сиділи музики. Я з надхненням схопився пальцями за першу лату, озирнувся через власну голову на світ, що лишився десь за деревами, і подерся під самий гостряк дзвіниці. Мені здавалося, що величні звуки міді тримають мене на своїх хвилях, а поруч мене лігають невидимі херувими.

Так я надрав там яєць, гав'ячих і горобиних, позну пазуху. Коли Григорій ударив у всі дзвони, я зліз і, ставши поруч з ним, подивився вниз. Мішана юрба пливла до церкви з трьох боків. Перед огорою чоловіки скидали шапки і всі починали хреститися, махаючи в повітрі бородами. Мені стало чомусь так чудно. Я побачив о. Олександра. Він підходив до паламарки, поглядаючи на народ, що махав бородами, товпився, хилився і при-

гладжував чуба важкою чорною долонею. Я помітив: о. Олександр посміхнувся сам до себе і зник у паламарці.

«Чого він посміхався, дивлячись на народ?»
—подумав я.

Раптом перед дверима притвору я помітив Глафиру. Від несподіванки я забув за все і крикнув їй радісно:

— Глафиро Іванівно, добрий день!

Вона озирнулась навколо, потім підвела голову на дзвоницю.

— Глафиро Іванівно!—повторив я і перекинувся з вікна всім тілом униз. Здається, вона ледве помітно всміхнулася. Та в цю ж мить щось лягнуло об її голову—одно, друге, третє... Вона скрикнула і затулилась руками.

Я відскочив од вікна. Прокляті яйця! Вони посипалися з моєї пазухи... Це були останні краплі, що переповнили чашу її терпіння. Тепер і думати годі про школу... Відрізано. Та хіба ж я хотів?

Цей випадок снився мені цілу ніч...

Ах, як мені не щастить!

VI.

Шанювний читачу! Ви не раз зазнавали тяжкого вагання. Не раз, напевне, перед вами стояла складна альтернатива. І ви не знали: іти сюди, іти далі, чи повернути назад? Ніде й ніхто не міг вас порадити, бо хто може зрозуміти вашу душу, коли ви самі не розумієте її? Ось вам здається, що слід тільки спини-

тися, подумати й піти назад—і все буде врятовано: честь і спокій, і все ваше даліше життя. Воно вже вимальовується перед вами і кличе, тягне вас до себе, обіцяючи тихе, супокійне щастя. Лише спаліть кораблі, щоб не вабило вам відпливти на них у невідоме, коли вітер надме їм вітрила. Спаліть! Верніться!.. Ви вже готові це зробити. Жагучий, жертвний огонь уже починає охоплювати ваше серце. Та цієї хвилини ви раптом відчуваєте, що ваші груди пронизує неможливий біль. Вам стає шкода того невідомого, що десь там—на гім непройденім шляху. О, ця спокуса—ваша загибель! Ви не хочете підняти щит, і отруйна стріла цікавості ранить доброго Ормузда, що був уже готовий розлити над вами свою благодать. Тепер ви не повернете!.. Карайтеся ж за свою необачність, ви, непокійна людино! Пливіть на своїх непевних кораблях!..

Отак і я.

Замість подумати над тим, що я зробив, замість повернутися до Глафири, попросити пробачення, слухняністю й трудом привернути до себе її серце, я на все махнув рукою. «*Уеа[jacta est*»—сказав, як відомо, в подібному випадку Цезар. Я ж сказав просто: «Чорт його бери! Батько битимуть, та не привикати».

І перейшов Рубікон.

Я рішив залишатися в отроках. О, я знав, що це значить! Я знаю, що не можна тепер навертатись на батькові очі. Не любили вони чомусь священників. А ото—ні до церкви, ні

говіти, хоч уби́и. Раз якось пішли таки говіти, та перед причастям випили в Максимця щось із кварту. Батюшка не схотів причащати—мабуть, почув дух. Так вони тоді знов до Максимця й повернулись додому аж через три дні. Того разу й пальтишко дістали...

— Оце,—кажуть, до матері,—відговівся. Буде з мене надовго

Все це пригадалося мені рано в неділю. Вийшов я надвір, постояв і завагався. Скільки ж це день, як я не був дома? Напевне, батько вже все знають. І що довше я отрокуватиму, го дужче потім болітиме.

І ось у ту хвилину гукнув мене о. Олександр.

— Гавриіл,—сказав він,—сьогодня будеш прислуживать на обєдне. Прісма́тривайся к де́лу і замечай всьо с мо́лтвою.

Чи ж могли б ви відмовитися, мій любий читачу? Не знаю... А я не міг. Ця нова розвага рішила все. Ви ж тільки уявіть собі: яка перспектива! А він ще каже «замечай»... Кому це він каже? Та я не промину жадного руху, жадне слово з богослужіння не пролетить повз моє вухо. Я буду у паламарці! Буду в віттарі! Біля самого о. Олександра. Там і дід Григорій. Він завжди подає кадильницю і переставляє свічки перед царськими вратами. Дорогий діду! Недовго тобі залишилось поцарствувати... Скоро я свого достукаюсь. І я знову подумав: «Господи, господи...»

А коли вже так, то треба ж увійти до вів-

таря чистим. Треба надіти свіжу сорочку, бо ця, чорна, доволі вже заносилася ще в школі, а лазивши по пнізда, я трохи ще й розідрав її.

— Порадь мене Маланко, що робити,— звернувся я до Маланки в цій справі.

Ця дурна дівка завжди продавала зуби.

— Ги-ги...

— Цього мало. А де взяти білу сорочку?

— Додому сходи,—каже,—ги-ги!

— Додому? Я ж кажу, що дурна. Якби можна додому. А тут секрет—на місці де взяти.

Я прекрасно розумів, що для батька буде замало того, що я піймав матушці гусака та висипав Глафірі на голову горобині яйця. Батько спитають мене більше і взагалі, не можна з'являтися додому, поки не дослужусь до вищого якогось чину, що їм незручно буде мене зачіпати чимсь важким.

— Маланко!—крикнув я раптом.—Сорочка була є! Вона на мені.—І справді,—на мені було дві сорочки: одна зверху, чорна й подрана, а друга на spodі, біліша й не подрана. Я швиденько спідню—на верх, а чорну—на спід і з чистим сумлінням пішов до церкви.

Годі казати, як забилося мені серце, коли я увійшов до паламарки: я враз побачив там на якійсь жаровні силу недопалків од свічок. І враз з'явилася думка, просто блиснула, як сонце: «Треба набрати на тягала для павуків». Знаєте—тягало? Берете шматочок воску й починаєте його м'яти між пальців. Мніть довгенько, доки віск не стане з жовтого зовсім

чорний від ваших пальців. Робіть його м'якеньким, похукайте на нього, знов помніть, а потім зробіть той кавалок кругленьким, або ж грохи продовгуватим, як яєчко. Але перед цим не забудьте всередину кавалка вмістити кінець нитки. Ось вам і тягало. Нитка мусить бути з аршин завдовжки. Тоді йдіть на вигін, де завжди є павукові нори, опускайте ваше тягало на ниточки в якусь нору і починайте дражники павука: то підніміть, то опустіть тягало. Хвистин за дві павук розсердиться: ви почувете, що ваше тягало поважчало. Значить, павук уп'явся кліщами в віск. Смикніть тягало з нори! І павук перед вами—великий, страшний, б'є з хрестом на спині. А там уже робіть, що знаєте. Якщо маєте коробку, можете посадовити його туди й принести до кляси...

Вся ця принадна картина стала переді мною в момент. Я подумав знову: «Тут вистачить усім хлопцям хоч по двадцять тягал на кожного...» І я всунув тим часом зо жменю недопалків за пазуху, коли дід Григорій почав роздмухувати в казанку вугілля.

Потім я обвів очима всю паламарку й зазирнув крізь розчинені двері до віттаря. Яка краса! Я захолов. Коли ми говіли, я бачив тільки шматок віттаря крізь царські двері, що посередині. Бачив престол, а на ньому якусь скляну хатку. Воно красиво, але що ж—здалеку? А тут все перед очима. І престол, і жертovníк, і все. Підлогу позастилано ряднинками, на іконах вишивані рушники, вікна з зе-

леними та жовтими шибочками. Звісно, святе місце. Саму свангелію, що на престолі, мабуть, і за коняку не купиш. Яка вона ж! Хоч золота, хоч позолочена. А коняка що? Здохне та й нема. Словом, було з чого дивуватися. Інший, може б, так і стояв з роззявленим ротом. А я мусив опанувати себе и придивлятися, як велів о. Олександр.

Він стояв у вівтарі біля жертovníка.

— А що то батюшка роблять?—спитав и Григорія.

— Та що ж. Совершають проскомідію.

В двері з паламарки видно все, як на долоні. Я стежив за кожним рухом, за кожним словом, навіть найтихшим, я вгадував його по тому, як складалися губи їх благословенія. Мир злетів на мою душу. Я вмочив пальці в лямпадку, що горіла в патамарці, і помастив собі голову. Стою, молюсь своїми словами.

На жертovníку заблищала чаша, потім ніжик і ще якісь два обручі—навхрест один через один. О. Олександр потер чашу жовтим рушником, уважно оглядів кілька проскур, що лежали ліворуч цілою купою, і щось тихо, майже зовсім нечутно, заспівав, замислився. Дивився він кудись в далину через зелене скло заграбованого вікна. Я не знаю, мабуть я помилився, але мені почулося знайоме вже:

Три дь деревні..

Я стрепенувся. Напружив слух мій до болю, а очі ледві не вистрибнуть із лоба. «Замечаю».

Та до мого вуха долетіло ще тільки двоє слів:
два села

О. Олександр тихо зідхнув, очі йому затуманилися. Раптом він обернувся до паламарки і побачив мене. Ворухнув бровою в мій бік, я став молитися ще дужче.

Тоді о. Олександр узяв одну проскуру в ліву руку, а ніжик—управу, тричі перехрестив ніжиком проскуру поверх печатки й сказав:

— В wspomінаніє господа і бога, і спаса нашого Ісуса Христа.

Сказав це тричі. І зараз надрізав ніжиком проскуру з правого боку печатки, кажучи при тому: «Яко овча на заколеніє ведеться». Потім штиркнув з лівого боку й сказав: «І яко агнець непорочен...» далі щось про стригучого... «его безгласен, тако не отверзаєт уст своїх»...

Я стежив за ним, не одриваючи очей. Його слова гнітили мене своєю незрозумілістю. Щоб краще їх чути, я увійшов до самого вівтаря і став за південними дверима. Він, як чарівник, змахнув ніжиком утретє і вдарив проскуру вгорі печатки.

— «Во смиреніі его суд его»,—сердито сказав він за цим разом.

І раптом слова його урвалися. Я побачив, що ніжик глибоко провалився всередину проскури. Вона була порожня... Мабуть, проскурниця невдало замісила тісто, чи що, і через те о. Олександр не зміг вийняти ягнятки.

— Старая калоша,—промовив він, відкинувши проскуру на бік. А я як почув про калошу,

та годі вже й молигися. Дивлюся, що ж воно тепер буде? Батюшка взяли другу проскуру і тільки налягли на неї ножиком з правого боку і вимовили «яко овча», а проскура знов і провалилася. О. Олександр затримав руку і зблід від гніву.

— Стерва, проскури опекті не умеєт...—почув я стримане, але зовсім виразне. Мені затримтіли коліна, наче злий дух вселився в мене і хотів зареготати, а я не даю. «Почекай, думаю, це ж тобі не в пувичок гуляти, а проскомідія».

О. Олександр узяв третю проскуру і, ви не повірите, знов не зміг виколупнути з неї агнца! Тоді він сказав такі слова, що я одвернувся і вийшов з вівтаря до паламарки.

«Господи,—подумав я втретє,—як же це воно? Ці ж самі слова я чув улітку від нашого чередника, коли він справдовувався з одним чоловіком за ягня і «благословив» його такими словами, що я, навіть дійшовши старшого віку, не можу їх повторити».

Не знаю, вже, як далі о. Олександр «совершив проскомідію». Я стояв у паламарці, і в моїй голові було повно диму. Дід Григорій велів мені роздмухати кадильницю... Але й вона не змогла повернути мені настрою. Щось наче обірвалось мені всередині. Хотілося плакати або зробити щось геройське. Ну, плакати не дуже хотілось, а от зробити... Тільки що? Як на гріх, нічого не придумаєш! А тут я відчуваю, ніби моя віра захиталася і, наче крізь ту-

ман, проступило обличчя Глафири Іванівни. Потім я згадав ванну, Хому, Кириченка першого, товаришів і все своє минуле життя... Я хотів покаятися, хотів гаряче вдарити поклону перед великою іконою. І ось я відчуваю, що ні покаятися, ані вдарити поклону я вже не можу... Навпаки, мені знов хочеться йти до вівтаря—напевне, там їх благословеніє ще якусь штучку одколюють.

В цю мить мене покликано до вівтаря. О. Олександр закінчував проскомідію, сердито розкидаючи проскурри. Він уже заколов агнця і тепер збирався влити з пляшки вина до чаші, щоб приготувати святе причастя.

— Єдин от воін кошем ребра его прободє: і абіє ізиде кров і вода,—говорив він. Але з пляшки нічого не потекло: там не було ні краплі вина.

— Гаврюшка,—кинув о. Олександр.—Дома в шкафчике у меня полбутилки вина. Принєсі. На одной ногє, ато нечем причащать.

— Січас!—кинув я і вилетів з вівтаря.

Біг я без шапки. Важкі, намащені оливою пасма чуба падали мені на лоб. Я відчував важливість хвилини. Тут треба причастя, а гут... Словом, я ні на кого не звертав уваги, поспішаючи врятувати становище.

За дві хвилинки я вже вибіг із батюшчиного будинку, стискаючи в обох руках загорнуту в газету пляшку. І ось, тільки я виткнувся за ворота й пустився через майдан до церкви, як чую позад себе Ладьчин голос.

— Кириченко! Кириченко!

Я став, наче вкопаний. Дивлюся, підходить Ладька і з ним Хома. Мені аж груди стисло від радості. Але я зустрічаю їх так собі. Бо що ж вони? Школярі. А я то вже зовсім інше.

— Ну, здорові. А що скажете?..

Вони дивляться на мене, ніби зроду не бачили.

— Чого ви дивитесь?

— А хіба що? В чім же то чуб у тебе?

— Не ваше діло. В оливі з лямпадки. А тільки мені ніколи стояти. Треба йти.

— Що ж ти робиш?

Я глянув на Хому—він аж язика висунув від цікавості. А Ладька, той ніби й байдуже. Та я знаю, що він приставляється, бо й йому хочеться взнати до зарізу.

— Та нічого, мабуть, не робить,—каже він трохи в бік.

— Нічого?

— А що ж? Конєшно, нічого.

— А причастя не хочеш?..

— Причастя?!.

Вони зиркнули один на одного.

— Як це причастя?

— Та так, що ніколи мені з вами розбалакувати, бо зараз причастя готую. Ось і вино, цебто кров хрстова.

— Та бре... Де ж воно?

— И-и, ще й бренькає,—відповідаю я з презирством.—А оце, не бачиш?

Вони стоять мовчки, бо що ж вони ска-

жугь? Я струшую в руках пляшку, і ми всі грое чуємо, як у ній булькає.

— Вино,—каже Хома.

— Почім ти знаєш?—байдуже питає Ладька.—Може, і зовсім не вино.

— А що ж?.. Ну, що, як не вино? Ех, ти... не вино!..—кажу я роздратовано.— А що ж тоді?

— Та будлі що. Може, й вода.

— А, злидні! Чого б же там була вода?

— А що ж, не можна хіба налить?

Тут я вже нічого не можу сказати. Мені хочеться вдарити його по голові цією пляшкою. Та я боюся, що розіб'ється. Образа закипає в мені гіркою смолою.

— Дивись же, сліпий ти!—І я розгортаю з паперу пляшку,—Що? Не вино?

— Присяйбо, вино!—скрикує Хома. А Ладька тільки глянув і одвернувся.

— Яке щастя. Перенести з хати до церкви й дурень може. А от покуштувати... Цього вже ти не можеш. А ще й задається.

Скипів я тут докраю.

— Якби я,—кажу—схотів, то міг би все випити.

— Ну, це вже ти не кажи,—обзивається Хома.—Хіба ж можна? Ти ж не маєш права.

— Хто? Я?.. Отрок не має права?

— А що ж, має?—питає Ладька.—Конешно, що не має. І навіщо б ото я говорив чорзнащо?..

— Ходім же...—кажу я ледве чутно.

— Куди?—питають вони обидва, трохи здивовані.

— Я вже знаю куди. Ходім у сарай. Ви заходьте край городу, там перелізете через паркан. А я піду в ворота. Побачите, чи маю право, чи не маю...

Вони мовчки оббігають паркан, а я вже чекаю на них у сараї під бричкою. Руки мені трохи тремтять, але я відтикаю зубами пробку—і в обличчя мені б'є незнайомий густий дух вина. Хлопці вскакують у сарай і лізуть до мене під бричку. Я піднімаю пляшку. Чую, що очі мені заливає жар.

— Ну, пий же,—шепотить Ладька.—Чого ж ти побілів?

— Зараз.

Я прикладаю шийку до губів, закидаю назад голову й починаю пити. Випив один невеличкий ковток. Щось гаряче пробігло мені по животі. Я злякався.

— Годі. Ну, що? Не маю?

Хлопці сидять нерухомі. Ладька нічого не може сказати. Тоді я хочу вилізти з-під брички.

— Треба йти,—кажу їм.—Вставайте!

Раптом Ладька бере мене за руку.

— Почекай. А добре?

— Що добре?

— Вино.

— Конєшно, добре. А ти ж як думав?

— Ну, то дай же покуштувати.

— Е, ні. Цього вже я не маю... Ще б я всякому давав...

— А от даси...

— І не дам...

— Кажу, що даси...

— Кажу, що не дам і не дам. А причащать тоді чим будемо?

Ладька підвівся.

— Як знаєш, я й не прошу. А от, як заявлю батюшці на законі божому, яке ти тут в отроках поведеніє робиш, тоді побачимо. Ходімо, Хомо.

Я остовпів.

— Як заявиш?

— Та так. Розкажу все, як було. Як ти нас зустрів, як закликав під бричку, як пив христову кров. Тоді й побачимо, що ти за отрок.

Цього я не міг передбачити. Ладька завжди міг людині зробити капость. Та хіба ж я знав, що він піде й на це? Я подумав, подивився, скільки там у пляшці того вина. Руки мені ослабли.

— На, пій,—подав я йому пляшку.

І Ладька почав пити. Він аж очі зажмуририв. Але на четвертому ковтку я вихопив від нього пляшку.

— Що ж ти п'єш? Повилазило тобі, що вже й на причастя мало залишилось?

Він обтер рукавом губи й каже:

— Таки добре вино. Дай ще й Хомі покуштувати. Давай, давай. Що ж він, гірший

за тебе? Ти п'єш, а йому не можна? Бери, Хомо.

Мусив я дати ще й Хомі. Хай п'є... Може, вони не христову, а мою кров випивають... Хай уже п'ють...

Мені здавило горлянку.

— Пийте... хоч і все...

Та в цю хвилину двері до сараю раптом відчинено... На порозі з'явився дід Григорій, стурбований, захеканий і теж без шапки...

— Гавриле!—крикнув він.—Що ж це ти робиш, куряча голова!

Я охолов. Ну, що я міг сказати? Дід Григорій глянув на всіх нас і сам усе зрозумів. Він вихолив з Хоминих рук пляшку, зацідив його по морді, потім Лядьку—разів із чотири. Той аж юшкою вмився.

— Пішли вон, шарлатантюги, звідси... А-х-х, ви ж... Ну!.. Піймаю ж я вас...

Та де там було піймати, як вони аж зашуміли з сараю. А я стою перед дідом Григорієм, отак наче на страшному суді перед богом. Взяв він мене за вухо...

— Крутіть, хоч зо всієї сили, тільки не губіть мене..—белькочу я, не знаю сам що. А дід подивився на мене, подивився, годі, бачу, одвернув голову та рукою, що з пляшкою, витер очі й плюнув.

— От куряча голова... Чисто, як Васька мій був колись... Собачник ти! Чед же ти знаєш, що батюшка ждуть вина? От розкажу їм, як ти служиш, тоді визнаєш.

І вухо моє покрутив раз, та тільки хіба ж він уміє так, як о. Олександр? Щоб аж іскри з очей посипались. Не вміє. Покрутив, аби покрутити. Потім глянув на пляшку.

— Лихо! Це так-так... Причащай тепер, як знаєш... От арештанти! От... Ну? То ж придумати! Батюшка на проскомідії стоять і досі, служби не починають, народ дожидає, не вши ж люди. Що за наказаніє?.. Чого це батюшка так довго держать сьогодні?.. А він тут зібрав бал та й поштує. Та не розоритель ти!? Ну, що я тепер скажу їм?.. А пробка де? Воно ж і відіткнуте...

— Пробка ось тут... під бричкою...

— Як би тобі дав «брички»... Щоб знав...

— Що ж тепер давати? Нічого,—кажу,— вже не поможеться. Несіть уже швидше.

Григорію обтер пробку, заткнув, ударив об поли й побіг до церкви.

«Що ж його тепер,—думаю собі,—робити? Чи йти знов таки до вітара, чи, може, зовсім і не йти. Так де ж не йти, як о. Олександр мені сказали, щоб присматрювався та замічав? Піду».

Приходжу я до паламарки. Бігти вже нема чого, прийшов поволі. Стукаю в двері злегенька. Не відчиняє Григорій. Почекав я трошки та й знову стукаю. «Чує, думаю, а не відчиняє... Сердитесь мабуть».

Потім таки відчинив. Чую—гачок зіскочив. Пригладив я чуба: всовуюсь до паламарки. А дід і не дивиться. Тільки бубонить:

— Ич... прилізла... куряча голова... Своїх гріхів доволі та ще й його бери на свою душу...

Я вже мовчу. Творю молитву, христюся. Проходить трохи часу.

— Як питає, то скажеш, що ногу забив, бо буде тобі...—кидає знову Григорій.

Любий діду! Все життя своє ти прослужив батюшкам, і вони не з'їли твого серця. Яке ж воно, справді, велике! Пригадую, що я навіть не повірив спочатку.

Як? Він не сказав батюшці?.. Ну, тоді ж я ввійду до віттаря.

Служба вже почалася. Саме треба подавати кадильницю. Григорій дає її в мої руки і, не дивлячись, виштовхує мене з паламарки до віттаря. Я схиляю голову і, шкутильгаючи на ліву ногу, підходжу з кадильницею до о. Олександра.

О. Олександр бере кадильницю з моїх рук і каже:

— Пошел вон.

— Ваше благословеніє,—шепочу я.—Як би я був не звихнув ноги, то в ту б мить приніс... А то якось, як оступився... От нещастя...

— Болван. А Григорій віно вилакал по дорогі... Пошел із алтаря, к чортовой матері...

Я вийшов. Я все зрозумів. Шкода мені і діда, і себе шкода.

— Ну, що вони?—питає дід.

— Сердяться,—кажу.

— Сердяться. Шкуру б з тебе спустити, лобуряка ти... Сердяться... Ще б не сердились...
Мовчу.

А далі, що ж так стояти? Вийшов я зовсім із паламарки. «Ну, думаю, перший раз невдача, то другий раз зроблю краще...»

Пішов я до Кузьми. Він саме в стайні і саме «воспитує» шкреблом батюшчиного жеребця.

— Ну, як діла, отроче?—спитав він, коли я підійшов до дверей.

— Та так, що не зовсім.—Я зідхнув і сів під стіною на шлеях.

— Що ж ти, служив сьогодні обідню?

— Та служив... Трохи...

— Я ж кажу, був у нас у музиканській команді теж...

— Е-е,—сказав я з гіркістю.—Що там у вас у музиканській? А от, спробував би він причастя готувати.

— Та воно, звісно. Це триєкторія зовсім друга.

— Ото ж то й є. А ви: «в музиканській, у музиканській...» Аж досадно.

Я замовкнув. Не хотів виносити священних таємниць до стайні. Щось мені підказувало мовчати. Ми покурили й розійшлися.

А кінчився той день для мене не зовсім таки щасливо.

О. Олександр, прийшовши з церкви, звернувся в першу чергу до мене:

— Ану, ти... Зайді-ка сюда на кухню. Зайді-ка...

Я й не тікав. Зайшов. А куди я міг подітися? Мусив був «зайти» на кухню.

Ну, тут мене о. Олександр і «причастив». Я ніколи не думав, що отак можуть бити в домі священика. І за що бив? За те, що я «звихнув» ногу й трішки запізнився з вином...

— Тепер ти будеш расторопней?—спитав о. Олександр, кінчивши.—Будешь?

— Буду!—відповів я крізь сльози.

— Что будешь, дьявольская печонка?..

— Розторопний, ваше благословеніє...

Я поклявся, що не забуду йому цього «причастя». На що вже Маланка—весела дівка, завжди на реготах. А й та співчувала мені.

— Нічого,—каже,—зносиш. Я ж старша, га н то переносю. Бува, що й потумиски на голов, б'ють.

А я все таки поклявся, і не так за биття, як за огу «печінку». Краще б він зовсім із мене шкуру спустив, ніж сказати такі слова. Ще ніхто в світі не казав мені такого... Ну, добре... Нехай же. Побачимо, яка я «печінка»...

VII.

Проходять дні. О. Олександр пересердився, та яке вже то життя. Тепер я тільки чекаю нагоди, коли зможу довести їх благословенію, що я став «розторопний»... І це чекання було єдине, що скращувало моє перебування при церковному домі. Не міг я забути «печінки»... Щось тліло в мені болючою, не-

вгасимою іскрою. А життя мало не щодня приносило нові розчарування.

Саме тоді в нашому селі переписували коні, фургони, упряж тощо. Для війни з японцями, чи що. І, бувало, заїздить до батюшки старшина з комісією.

— Усьо з лошадями,—каже.—Чи не вип'ємо, батюшко, с трудов?

О. Олександр поблагословить їх, і ото йдуть у кімнати. А там, бувало, що й до ранку благословляють... Набігався я до Ширмана. Туди несеш порожні пляшки, а звідти повні. Приніс, а ті знов порожні... Чую тільки з кімнати: «За веру, за царя й за отечество».

І знов біжу. Що вже весело, то весело. Тільки не міг я через це укріпляти в собі отрока. Набігаєшся, впадеш—і починається. Все мені «печінка» щемить.

Коли на другий день о. Олександр надівав новий підрясник і виходив на двір знову свіжий і ясний, мені ще він нагадував іноді Ісуса.

Я на той час уже мав доволі «зайнятій» при батюшчиному дворі: колоє дрова, носив воду, допомагав Маланці, чистив буряки на зиму, шаткував капусту, набивав матушці цигарки, трусив ранком штани їхнього благословенія на свіжому повітрі. І це було найтяжче. Труснеш—і ніби всього тебе струсить. Не міг я прийняти цього закону. Хіба ж таки мислимо: їхнє благословеніє в штанях! Ну, нехай би в чому іншому, а то... І то ж архиерей дозволяє! В таких випадках, коли о. Олександр зда-

вався мені знову ясним і чистим, я старався не дивитись на нього нижче пояса, а тільки на обличчя й на груди, де поблискував срібний великий хрест. Сам не знаю, чому я не міг опустити очей нижче.

А ось одного разу старшина привіз із собою не саму комісію, а ще й Юхима Івановича, завідателя міністерської двокласової школи. Про цю школу я, обшарпаний хлопець, мріяв, як прибитий єврей про недосяжний університет. Я відразу пізнав Юхима Івановича: він був сильно розумний і рябий, аж страшно, як на нього подивишся.

«Ой же ж, вчитель! Оце так да!..»—подумав я, заплющивши очі. Його постать у сірому костюмі при кокарді на картузі, при хусточці, як сніг, так і стояла передо мною. Я стою з заплющеними очима. І ось я чую, ще чиясь пахуча рука цупко бере мене за вухо і лагідний, але насмішкуватий голос звертається до мене:

— Ти хто такий?

Я розплющую очі. Переді мною Юхим Іванович.

— Ну, кажи.

— Я,—кажу,—не знаю, як вам і сказати. Був я в школі Кириченко Гавриїл, потім обротно туг за отрока, а далі вже й не знаю як.

Юхим Іванович весело зареготався й випустив моє вухо.

— Так ти учоний! А граматику знаєш?

— Щьо би!—кажу.—Граматику? Це пустяк.

Він сміється і раптом питає.

— Іменітельний?

А я йому, не замислившись, бах:

— Хто! Што!

— Родітельний?

— Кого! Чого!

— Дательний?

— Кому! Чому!

— Ах, ти сукин син!—сказав Юхим Іванович по-хорошому.—Де ж ти навчаєшся?—Але в цю хвилину матушка махнула йому з сіней, щоб ішов, і я не встиг йому розповісти. Подумав тільки:

«А що, спіймали? «Кого-чого» не знаю? Як прийдеться, то я ще й не те знаю. Аби спитали...» Дуже припав мені до серця Юхим Іванович. «Оцей,—думаю,—як ударить. Ну, вже й навчить. Видно ж по морді».

Увечорі, коли вони розгулялися до того градусу, що їм треба, я зайшов до кухні і став дивитися в розчинені двері в їдальню, де вони сиділи за круглим столом. Якби я хотів, я б міг теж випити, бо в пляшках дещо залишилося. Та нащо мені випивати? Яке щастя! Я краще дивитимусь. І ось я стою й дивлюся. Їх багато, а я сам.

Старшина щось говорить, а сам увесь мокрий. На грудях у нього «мендаль», а по бороді—квашена капуста. Він упрів. Товста чумарка варить його. Та він не скида її, бо на ній «мендаль», а ту «мендаль» пришито. Як тільки він скине чумарку, то й «мендаль» же

скинегся... Юхим Іванович пускає йому в бороду дим з папириси й сміється.

— От бугай обчеський. Угодували вас, Мигрофане Степановичу?

— Та богу дякувать.

А Василь Іванович Мороз, тенор у синіх окулярах, що співає в церковному хорі, але теж при комісії випиває, той змагається з кимсь:

— Оставте! Бог є! Как таки так? Ну, как таки так?

Матушка; ну й чудні вони. Теж, мабуть, хлеснули трошки. І ото воно їм потрібне. Випили і теж оправдовуються:

— Ну, нехай є, нехай не є, що вам до того? Ви ж ділянку свою получаете? Як похорон чи весілля, так ви вже й маєте.

«Це, мабуть, правда,—думаю собі.—Тільки... якже це матушка так говорять, що ніби і так, і так? Нехай є, нехай не є... Мабуть мені почулося». Слухаю, Мороз кричить далі:

— Как таки так? Це добре діло!

Тут подає свій голос о. Олександр.

— Я не допущу кощунствених розговорів.

А Юхим Іванович аж заливається—сміється. О. Олександр теж посміхається до нього. Просто мені голова розскакується. Як же це воно?..

— А я вам говорю: бог є! Как таки так? Почіму ж і сказано, що увійду в дом твой і...

— Бѣда,—каже о. Олександр.—І голос хорош, і умний человек, но как випіл—дурак...

— Е, нету. Как так, що дурак?.. почіму ж і сказано: «Яко несть во устех їх істини, язикі своїми льщаху». Чуєте? своїми льщаху!.. Бо нема правди в устах їх, серце їх легковажне, горло їх, як гроб відкритий, язики їх улесливі... О! А ви кажете, що дурак. Нет, об'ясніть мучительний вопрос...

— Та йди ти к... На днях завьол на похоронах... А мужікі глаза відкрилі...

— Хо-хо-хо-хо!.. Невже на похоронах. Цей вам напроповідує...—регоче Юхим Іванович.

— А почіму ж і сказано: «Воздвіго-о-о-о-ша (співає) режі госпо-о-д-ні, воздвігоша ре-е-е-кі гласи своя...»

Та його вже ніхто не хоче слухати. Старшина надувається й починає теж співати, тільки не божественної, а салдатської. Але Василь Іванович лізе грудьми через стіл і кричить, трохи не плаче:

— Да как таки так, що бога нет?

Старшина починає ридати:

У-у-у-у сал-дата серце мрють,
бо салдат в по'од ідьоть.

— Почему нет? Бог есть,—відповідає о. Олександр.

Я оживаю разом із цими словами. Оживаю, щоб далі зазнати вже смертельної поразки. Василій Іванович питає далі:

— Есть? А как же так, що есть? Об'ясніть мучительний вопрос. Потому що, еслі ж нет... еслі нет...—Йому аж жили напнулися...—Еслі нет, так пашол же он, знаєте куда? Нащо ж

тоді сказано, що... Ех, нет тогда бога нікого-рого і не нада...

Щирни Василь Іванович! Він не читав геняльного Вольтера и не знав, що бога треба вигадати, коли його немає. Він заробляв на лиждень кілька смачних калачів та й усе. Як би ж то. А то. А то чорний жук сумління шкрябався йому в серці. Вип'є людина, розбудить жука, а той і давай кришити віру. Та ще при людях.

Я ж стояв тоді на пекельним вугіллі. Підмною хиталася земля. Ще трохи—і я страчу сили. Єдина надія, що о. Олександр ударять богохульника, заступляться за все огненным словом. Інакше... Що ж це таке? Завіщо ж я їді в отроках? І за що я страждав? І ось я чую:

— Нет, есть!.. Для таких дураков, как ти і твоя бабушка.

Ці слова о. Олександра потонули в гомоні. Та для мене вони прозвучали громом. Я закрив обличчя руками. От тобі й «пир господень в Капернаумі»!... А тут ще старшина. Спротивів він мені зовсім:

— Ой, батюшко, давайте по чарці, бо щось у мене так під ложечкою ссьють.

Більше я не міг дивитися. Тяжкий сон навалився на мене. Я впав під дверима, п'яний в той вечір, може, дужче за всіх їх.

Після того вечора мене вже зовсім не захоплювала кадильниця, хоч їх було в о. Олександра аж дві: одна старенька, що з нею він

їздив на похорони, на молебни тощо, а друга — нова, срібна, аж дзвенить. Обидві вони висіли на гвіздку за шахвою. Я давно вже навітався ними і побачив, що там немає нічого мудрого. І чудно мені! Та гарбузова кадильниця, що батько побили на моїй голові, вона мені стала тепер чомусь дорожча в тисячу разів за цю срібну, з справжніми ланцюжками, з кільцем для великого пальця і з покришкою, на якій був хрестик на шість кінців. Коли я, бувало, кадив своєю гарбузовою, мені здавалося, що тло моє гойдалося на білих хмарах, а дим од вати п'янив мою душу небесними пахощами. А тут, добившись, нарешті, до справжньої кадильниці й спробувавши її, як батюшок не було дома, я відчув, що мене занудило від ладану. Я поспробував заспівати так, як це я робив дома. Але нічого не вийшло. Мізерне виття замість надхненої відправи, нещирий патос замість справжнього захоплення. А що найдивніше—це те, що в мене виходило так саме, точнісінько, як і в о. Олександра. Я тепер це відчув. У нього теж так. Це мене вразило.

Я повісив кадильницю на гвіздок і вже більше не торкався до неї.

Після того ж вечора мені не довго довелося чекати нагоди, щоб довести о. Олександрові, що я вже став «розторопний». При тій самій нагоді я побачив іще й те, на що можуть знадобитися в житті такі тяжкі все таки речі, як дві металеві кадильниці.

Наближалось храмове свято. Ви ж пам'ятаєте, що о. Олександр чекав благочинного з матушкою? А, крім того, ще мали прибути й священники з інших парахвій. Гарячка в нас була така, як у путнього хазяїна перед машиновкою. Дід Григорій і не виходив з церкви. Натирав ставники самоварною мастю, щоб аж горіли. Чистив ікони від павутиння тощо. Для цього він маз віника на довгому держалні, як верхові вила. Трусив рядники, мив вікна, мастив олизою стемнілі обличчя святих. Роботи доволі. А вдома в о. Олександра—не менше. Одного вечора, коли я вніс дрова, щоб розпалити грубку в кімнаті о. Олександра, я побачив його перед великим свічадом. Він стояв спиною до мене й говорив проповідь. Часом він прикладав руки до серця, говорив тихо й ніжно, а часом—простягав їх перед собою, майже хапаючись за свічадо, і тоді голос його звучав так суворо й невблаганно, як, бувало, в нас на законі божому.

— Православніє христіяне, братіє і сестри во христе!

Довго він говорив, та все нагадував, щоб народ покався, щоб не грішив, щоб не забував бога. «Ах, ти, думаю собі, благословеніє в штанях. А недавно що казав? А тепер, щоб не забували?» Нагадував він про страшний суд, і про те, що в євангелії сказано, що не знаємо часу, коли труба архангела затрубить

і покличе гршних на розправу. Словом, виходило, що покаятися треба до зарізу. А я послухав трохи й знову подумав: «Навряд, щоб покаялись. Хіба що для виду». Але я здхнув і сказав:

— Батюшко.

— А-а. Ну, як Гаврил? Ти слухав?

— Та слухав. Можна розпалювати?

— Розпалюй. А як? Трогательно?

— Очнь,—кажу,—трогательно.—Він проишовся по кімнаті й спинився біля мене.

— А як тебе матушка Аделаїда сказала? Получишь п'ятнадцять копеек?.. Го-го-го!.. Ах ги, дійствительно такі поросся.

О. Олександр був у доброму настрої. Та мені зовсім не хотілося жартувати. Безвихідність мого становища з кожним днем ставала мені тяжча, а день розплати не приходив. Він думає, що я забув за «печінку»... А як же! Такі слова до смерти не забудеш. Хоч би й хотів.

— Так і сказали. Ну, п'ятнадцять копійок,—кажу,—покащо я не видю та й не знаю, чи повидю.

Він вдоволено засміявся й погладив свою бороду, на яку я не міг уже дивитись. Я розпалив грубку й пішов на кухню.

До свята залишився один день. А роботи—як казна кому, то на три дні. Матушка сами порядкували й командували мною й Маланкою. Готувалося два гусаки, молоденьке поросся, пироги з яблуками, холодець, кисіль, качки, вертути з такого тіста, що аж світить-

ся, і ще сила різних дрібниць. Матушка не хотіли, щоб гості залишилися голодні. Матушка знають ту Аделаїду: вона тільки, доки в тебе за столом, доти й хороша. А вийшла з хати, то так тебе ославить... Хіба матушка не знають її?.. Теж красуня знайшлася. Яке щастя, що благочинна.

Ми не звертали уваги на те, що там між ними. Хіба це нас обходить? Ми з Маланкою ледве встигали виконувати матушчині накази. Крім кухні, була ще інша робота: мили кімнати, шкребли, витирали. Благочинний із матушкою Аделаїдою мали залишитися після вечері тут і ночувати. Так розплянував о. Олександер.

Нарешті, пройшла остання тривожна ніч. Натомлений докраю я кидався у ві сні, щось бубонів, кричав і комусь загрожував. Мені снівся благочинний, матушка, Кузьма, який говорив «далай-идол», о. Олександр з чорнилом у роті, Василь Іванович, що кричав «бога нет і не нада», і інші страховища. Але прокинувшись ранком, я відчув себе таким бадьорим і сміливим, наче я на світ народився: чомусь я мав таке передчуття, що сьогодні щось станеться хоч зі мною, хоч з батюшками.

— Щось у мене сьогодні неспокійна триєкторія,— сказав я Кузьмі. — Чи не доведеться кому постраждати.

День почався дзвонами, що гули потім до самого вечора. Дід Григорій понапускав на дзвіницю парубків, так вони як ужарять поль-

ки, ну, не можна встояти в вівтарі. Ой же ж, і дзвонили! Особливо Митька сліпий. Так у нього дзвіниця і гуде, і співає, і грає, і наче аж гавкне. Перший дзвонар на всю округу! Як тільки я вибіг із двору й махнув шапкою, що батюшки виходять до церкви, він ударив «встречу». Оце була зустріч! Попереду йде благочинний з високим ціпком, потім о. Олександр, теж з ціпком, потім один батюшка з другої параві, а потім іще один батюшка— з третьої параві, теж обидва з ціпками Трошки окремо купкою йдуть чотири матушки. Я біжу попереду всіх, Григорій чекає біля огорожі, а Митька сліпий б'є «встречу»... Народу—видимо-невидимо. А старців, так, мабуть, із цілої волости. Крім того, вся власть: пристав, і старшина, і ще якісь незнайомі начальники. Ну, відправили службу; три батюшки служили, а благочинний за головного, ризи сяли золотом, панікадило горіло, півчі трохи церкви не рознесли. А мені все нічого: наче це не до мене.

Потім пообідали раз під церквою з народом, а далі прийшли до о. Олександра, і тут уже й почався справжній «храм».

Чотири священики, з них один благочинний і чотири матушки—от вам уже не абищо, компанія на вісім священних осіб. Додайте сюди ще пристава, пристава, Юхима Івановича, Мороза, старшину, потім ще кілька незнайомих начальників і тоді уявіть, яка, справді, благородна виходить картина, коли

їх чоловіка з двадцять налягли на гусаків, а також особливо на пляшки.

Наша матушка просто світилась від задоволення. Аделаїда, звичайно, і не чекала, що тут буде така пишнота, стільки страв і все таке смачне, і стільки народу, і така веселість. Звичайно, що ми собі з Маланкою помалкуємо, ніби все це ми своїми руками зробили. Я тільки стежу за о. Олександром; його очі наливаються чимсь густим, як олива. Всі припадають коло благочинного і сам о. Олександр підливає йому в чарку—то вина, то горілки, то вина, то горілки. Їх високопреподобіє о. Олексій опорожняють ті чарки з якоюсь страшною легкістю. На очах у о. Олексія сльози—він плаче.

— Александр! Ти нічого не знаєш... Ти не знаєш моєї жіні...

О. Олексій дуже високий і тонкий. Коси в нього вже сивенькі, заплетено їх ззаду в тоненьку косичку, з якої стирчить кінчик косника. Борідка в о. Олексія теж сива, узька, рідісінька й довга. Він цілий час крутить її в пальцях, кладе на нижчу губу й притискує верхніми зубами. А з очей йому так і ллються сльози. Від жалю я на хвилинку одвертаюся—не можу дивитись. А він говорить:

— Хе. Благочинний... Сан... у архиєрея отмечен. Скуф'я, набедренік і прочее... А она (щось каже на вухо о. Олександрові), думаєш, она ценіт і понімаєт? Ех, не знаєш ти... Конечно,

я (щось каже на вухо), слов нет, а она мо-
ложе.

Мені здається, що він скаржиться на Адела-
їду, а за віщо, того мені не чути. Хіба ж через
старшину щось почувеш? О. Олександр одним
вухом схилився до благочинного, а очі його
пливуть кудись у другий бік...

...Я починаю дещо розуміти. Той лист, ма-
буть, зовсім не був таємницею божою, а про-
сто о. Олександр хоче зробити якусь капость
цьому доброму й тихому благочинному. Все
закипіло в мені, наче я випив окропу. Я не
знав, що робити, як запобігти лихові, бо не
бачив, звідки те лихо прийде.

Тим часом давно звечоріло. В кімнатах пла-
вали хмари тютюнового диму, перевалюючи з
одних дверей у другі. Маланка засвітила лям-
пи. Зайшла ніч. Ми позачиняли віконниці.
Мені здавалося, що наш будинок хитається
від диму та від божественних пісень. Василь
Іванович Мороз набрався докраю, вийшов
надвір і вклякнув під ганком. Юхим Іванович
пішов десь першим додому, а потім роз'їха-
лись і пристав, і інші.

Залишилися, нарешті, самі батюшки, та й то
один уже спав на сундуку з рясами, а дру-
гий—біля сундука.

Найдовше трималися о. Олександр і бла-
гочинний. І що я помітив? О. Олександр пив
дуже мало, а благочинному наливав часто.
Той не відмовлявся та все плакав. Нарешті,
він схилив голову на руки і, чудно яось

схлипнувши разів ізо два, мов дитина, заснув за столом, де сидів. Косичка йому стирчала вгору й тихо погойдувалася від дихання. Тоді о. Олександр устав і, випроставшись на цілий свій зріст, обвів очима кімнату...

Три деревні,
два села...

заспівав він крізь зуби і, посміхнувшись, сплюнув. Здається, він був зовсім не п'яний. Він увійшов до кухні, де я, лежачи на своєму посту за комином, стежив за цілою картиною. Огледівши всі кутки й переконавшись, що Маланка і я, і старшина, що лежав біля діжки з водою, спимо, як мертві греки, він тихо вернувся до кімнати. Я післав йому услід глибокого хropaка, хоча очі мої дивилися й бачили гостро, як ніколи. О. Олександр зняв із себе підрясник і, посміхаючись, накрив ним благочинного, а сам пішов у другу кімнату.

«Значить нічого. Він не зачіпає благочинного. Ще й прикрив старого...» Але раптом я подумав: «Де ж це наші матушка, і де матушка благочинного? Сплять? Де? Чом я не бачу їх?»

Я вже не міг улежати. Схопившись на рівні ноги, я прислухався і навшпиньках пройшов до ідальні. «Коли вони в одній кімнаті, значить, нічого. Коли ж у різних кімнатах, то благочинному загрожує небезпека». Чому я так гадав, звідки прийшли мені до голови ці чудні думки, я сам не знаю. Все пливло

переді мною в тумані, я майже задихувався. За-зирнувши в одну кімнату, я побачив там трьох матушок, але де ж четверта? І потім, якої саме немає тут, не можна розібрати, бо в кімнаті півтемрява. Тоді я приник вухом до дверей другої кімнати, що були досить щільно причинені. І почув тихий шепіт о. Олександра і ще наче другий, ще тихший шепіт.

«Тут, безперечно, є матушка. Вже ж старшина так тихо шепотіти не зможе... Та й он він лежить за діжкою. Але якщо це справді матушка, то яка з чотирьох? Мені то байдуже за всіх; це справа священська, та якщо тут Аделаїда, то я не хочу бути винний. З якої речі? Я передав їй листа, а тепер за моєю спиною можуть зобідити благочинного, що нічого мені лихого не заподіяв. Кому я роблю добро? О. Олександрові? А хто сказав, що я чиясь «печінка»? Ці думки промайнули мені в голові за хвилину. І в ту ж мить повсталала переді мною позінь, образ Миколая-чудотворця, віттар і той вечір, коли Мороз допитувався за бога, а батюшка так йому відповів.

«Бога нет?—спитав я себе.—А раз так,—замикай їх на замок, ранком розберуться, в кого яка «печінка»...

Винна тут одна думка, що влізла в мою дурну голову: мені чомусь здавалося, що о. Олександр хоче сам зробитися благочинним, а Аделаїда сердита на свого і допомагає цьому. От вони й шепочуться.

«Ну, шепочіться, шепочіться», побажав я їм

Далі, розшукавши в кухні великий замок, надів його на кільця, що були в дверях, замкнув два рази і ключ поклав на столі перед носом благочинного.

Тепер якось воно буде.

На всякий випадок я зібрав у торбу всі свої книжки, познаходив онучі і все поклав біля себе наготові. Потім я дмухнув на лямпочку, що тліла в кухні, і, мов підбитий кулею, впав і заснув. Всі ці події вимучили з мене всю душу.

Я прокинувся від страшного гуркоту й крику. Засліплений днем, що вже увірвався в кімнату, я нічого не міг зрозуміти. Та це тільки в перші секунди. Далі я схопився з свого місця і враз обвів очима все бойовище. Перша думка була:

«Ага, значить їх благословенію не з маком».

Тут я розгледів деталі. На розчинених дверях спальні стояв о. Олександр без підрясника, бо він же ото накрит був ним благочинного. А проти нього, з розтерзаною душею і з лицем посинілим і тремтячим від гніву,—благочинний. Матушка Аделаїда не могла вийти з кімнати й стояла, закрившись, за о. Олександром. А наші матушка, рвучи на собі волосся, повторювали одно й те саме:

— Ах, мерзавець, а ще священик!

Благочинний ніби закам'янів. В руках у нього ключ і замок. Це він одімкнув їх, коли о. Олександр почав гатити кулаком у двері. Вікно було з віконницями, віконниці на заліз-

ному прогоничі, а прогонича Маланка ще не одгвинтила.

Нарешті, благочинному підскочила борідка. Він крикнув так високо, як тільки міг:

— Пьос! Пьос проклятий!..

З цим словом він озирнувся, шукаючи чогось у руку. Його погляд упав на шахву. Він зірвав з гвіздка кадильницю і, розмахнувши нею до свисту, влупив о. Олександра по голові! О. Олександр страшно скрикнув, і в ту саму хвилину в повітрі зметнулася друга кадильниця і брязнула в голову благочинному...

Я міг витримати яке завгодно видовисько. Але цього витримати не міг. Четверо батюшок і в кожного по матушці. І все це валилося в одну купу...

Я швиденько взувся, схопив свою торбу й без краплі жалю за тим, що залишаю (чин отрока), вибіг із дому.

Яке ж прекрасне, світле сонце зустріло мене, коли я вийшов із того подвір'я! Переді мною слалася дорога і мені захотілося бігти нею до безконечности.

Куди?

До Глафири Іванівни? Вона прийме мене. Безперечно, прийме, як тільки дізнається про все, що сталося в о. Олександра. Але мені тяжко було б розповідати про це.

«Хай дізнається від людей», подумав я і раптом повернув до міністерської школи. Чому? Мені виросла за одну мить непохитна віра, що той рябий, хороший Юхим Іванович,

що питав мене «іменітельний, родітельний»,
він без слова скаже мені: «Ступай у клас».

Я пішов.

І від того дня я учень 3 «отделенія» міні-
стерської двоклясової школи.

* * *

Може, вас цікавить, а як же з Глафірою?
Ми помирилися з нею. Вона сказала батькові,
що дуже шкодує за тим, що я від неї пішов,
але її життя, мовляв, стало спокійнішим.

А їхнє благословеніє о. Олександра пере-
вели на другу парахвію. Народ дуже шкоду-
вав, що такий праведний батюшка, а його пе-
реводять. Та що ж? Наказ від консисторії. Ні-
чого не зробиш.

Так навіки вмерла моя любов до кадиль-
ниці.

Одеса, Харків, Ялта.

1926—1927.

0-10

A 530922

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. Карла Лібкнехта, 31.

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ УКРКНИГО-ЦЕНТРУ НАДСИЛАЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ

КОЖНУ КНИЖКУ

ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР. ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ УКРКНИГО-ЦЕНТРУ, КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ НІЖ НА 1 КАРБ. І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАЮТЬСЯ НА ТАКІ АДРЕСИ:

- ХАРКІВ, вул. 1 Травня, № 17, поштовий відділ ДВОУ.**
- КИЇВ, вул. Карла Маркса, № 2, поштовий відділ ДВОУ.**
- ОДЕСА, вул. Ляссала, № 33 (Пасаж), поштовий відділ ДВОУ.**
- ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, пр. К. Маркса, № 49, поштовий відділ ДВОУ.**

ІНФОРМ. ПРОП. СЕКТОР ДАЄ ВСЯКІ ПОРАДИ З КНИЖКОВОЇ СПРАВИ:

ЯКІ КНИЖКИ З ЯКИХ ПИТАНЬ ПРИДБАТИ, ПРО ЦІНИ, ЗМІСТ, РЕЦЕНЗІЇ ТА ЯК І ДЕ КУПУВАТИ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВОУ ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, 31.

ФІЛІЇ ТА КНИГАРНІ ПО ВСІХ МІСТАХ УКРАЇНИ.